

Grósz András

KISEBBSÉGPOLITIKAI MOZAIKOK EGY NÉMET FŐPÁSZTORI LÁTOGATÁSHOZ

Berning osnabrücker püspök magyarországi utazása (1933)

Tanulmányunkban olyan epizódot állítunk kutatásaink középpontjába, amely egy német püspöki látogatás eseményein keresztül világít rá a kisebbségpolitika alakulására az 1930-as évek első felében. Az osnabrücker főpap 1933. februári magyarországi utazása képet adhat a katolikus egyház német kisebbséghez való viszonyáról. Munkánk célja egyrészt a látogatás eseményeinek minél pontosabb ábrázolása, másrészt az út bel- és külpolitikai összefüggéseinek, utóéletének bemutatása.¹

A Bethlen-kormány az 1920-as évek első felében – a trianoni békeszerződés kisebbségvédelmi előírásaihoz is igazodva – számos, a több mint félmillió német kisebbség számára is kedvező rendelkezést hozott, jóllehet ezek az állami apparátus, de leginkább a helyi közigazgatás ellenállásába ütköztek.² A kisebbségek oktatási és nyelvi jogainak ügyére az elemi népiskolák döntő többségét fenntartó katolikus egyház jelentős befolyással bírt, hiszen nemcsak egy-egy iskola típusának megállapítása tartozott autonóm hatáskörébe, hanem a szentmisék énekeinek és

---

¹ Berning püspök látogatását bővebben említi Tilkovszky Loránt. L. *Uő: Nemzetiségi anyanyelvű oktatás Magyarországon a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). Századok 129. (1995: 6. sz.) 1251–1274.*

² Az 4800/1923. ME sz. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtására. In: *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai. 1848–1993.* Szerk. Balogh Sándor – Sipos Levente. Bp. 2002. 270–275. A két világháború közötti dokumentumokat válogatta és jegyzetelte Pritz Pál.

prédikációjának nyelve is. A kisebbségi anyanyelvhasználat elsősorban tehát nem a kormánytól, hanem a helyi papság vagy az adott egyházmegyét vezető főpásztor hozzáállásától is függött, s ez a személyes hozzáállás sokat nyomott a latban. A főpapok helyi ügyekben gyakran a kisebbségek együttélését is tükröző egyházlátogatási jegyzőkönyveken alapuló *status quo*-t vették figyelembe, nem szívesen tértek el az évszázados gyakorlattól. A katolikus klérus a kormánypolitika iránt lojális magatartást tanúsított, hiszen a hazafiasság tekintetében egyfajta versenyhelyzetben volt a protestáns felekezetekkel szemben, így sokszor maga is a magyarosítás mellett érvelt, fékezve például a kisebbségi iskolatípusra való átállást is. Az egyház nem tűrt beavatkozást „belügyeibe”, őrizte autonómiáját a kisebbségi oktatással és a liturgiával kapcsolatos kérdésekben, ezt Serédi Jusztinián hercegprímás, esztergomi érsek 1930 őszén Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek írott levelében is megerősítette.³

A kisebbségi jogokra vonatkozó rendeletek végrehajtását érintő ügyekben voltak ugyan alkalmankénti egyeztetések a kormány, a katolikus egyházi vezetés, a hazai német mozgalom vezető erejének számító Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) és a helyi közigazgatás vezető szervei között, ám ezek tartós eredményre nem vezettek.⁴ A felek között a kisebbségi ügyekben kibontakozó levélváltások jól rávilágítottak az évek óta húzódó problémák megoldatlanságára. A feszültségeket mutatta, hogy 1931-ben a kormányzat részéről - a nyomásgyakorlás eszközeként és inkább valós szándék nélküli fenyegetésként - a katolikus egyház oktatási autonómiájának korlátozása is felmerült az iskolai

---

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) Miniszterelnökség Nemzetiségi és kisebbségi Osztály (a továbbiakban ME K28) 216. tétel (Magyarországi németek iskolai- és iskolán kívüli népművelési ügyei) C 8134/1932.

⁴ A hazai németiség nyelvi és kulturális jogaiért síkra szálló Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet 1923-ban alapította Bleyer Jakab germanista egyetemi tanár, amelyet egy évvel később ismert el a kormányzat. A szervezet elnöke a kormány bizalmát bíró Gratz Gusztáv volt külügyminiszter lett, ügyvezető alelnöke pedig a végrehajtó hatalom köreiben kevésbé népszerű Bleyer.

típusváltozások végrehajtásának „kikényszerítésére.”⁵ A kisebbségi ügyek megoldatlanságát csak súlyosbította a Népművelődési Egyesület egyre nyilvánvalóbbá váló kettéosztottsága és radikalizálódása, amelyet az 1930. évi népszámlálás németekre nézve kedvezőtlen eredményei is tovább generáltak.⁶ A Bethlen-kormány lemondása után a német mozgalom iránt ellenszenvvel viseltető Károlyi Gyula lett rövid ideig a miniszterelnök, majd Gömbös Gyula 1932 őszi kormányfői kinevezése a fajvédő eszmék kormányzati térnyerését jelentette, nehezkesebbé téve így az állami szervek és a Népművelődési Egyesület, valamint a helyi közigazgatás együttműködését. Kisebbségi ügyekben tehát a *status quo*-t őrző és a hazai német radikalizálódástól tartó katolikus egyház konfliktuskezelése függött a magyar kormány mozgásterétől, az aktuális kül- és belpolitikai szituációtól, valamint helyi szinten egy adott település társadalmi-politikai viszonyaitól is. A fent említett, az 1930-as évek elején bekövetkező események azonban nem segítették elő a katolikus klérus kisebbségi kérdéshez való hozzáállásának változását, s ebbe a sorba az osnabrücker püspök látogatása is beleillett.

Mit tudunk Hermann Wilhelm Berning német püspökről, aki 1933 februárjában Magyarországra látogatott? Az 1877-ben született Berninget a VIII. században alapított, Észak-Németországban fekvő kicsiny Osnabrücker Püspökség élére 1914-ben nevezték ki, hét évvel később pedig a katolikus német kivándorlók és utazók védelmére létrejött Szent Ráfael Egylet elöljárója lett.⁷ A szervezet

---

⁵ MNL OL, ME K28 216. tétel (Magyarországi németek iskolai- és iskolán kívüli népművelési ügyei) C 8134/1932. Bethlen István miniszterelnök levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz, 1931. március. A levél megszületésében általános külpolitikai megfontolások is szerepet játszottak, hiszen Bethlen 1930 őszi németországi látogatása után az eddigieknél hatékonyabban kívánta rendezni a magyarországi német kisebbség ügyét az intézkedések gyakorlati végrehajtása terén.

⁶ Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint több mint 70 ezer fővel csökkent 1920-hoz képest a magyarországi németajkúak létszáma. Az adatokról bővebben: Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1932. 7.

⁷ Az egyesületet 1871-ben alapította Peter Paul Cahensly üzletember, későbbi centrupárti porosz képviselőházi tag „St. Raphaels-Verein zum Schutz katholischer Auswanderer” néven. Elnevezését a bibliai Ráfael főangyalról kapta, aki az utasok és hajósok védőszentje. A szervezet egyházi közreműködéssel jött létre, kezdetben az Egyesült Államokba emigráló németek segítésére; tevékenysége az évtizedek alatt azonban folyamatosan kibővült. Az osnabrücker püspök 1921-től, a

vezetőjeként Berning nagy energiát fektetett a missziós munkába, a német népközösségi elv érvényesítésére, annak a hitérettel való összekapcsolására. Ezt a törekvését a weimari állam is támogatta, hiszen az egyesület tevékenysége illeszkedett a vesztes békeszerződést követő kormányprogramokhoz, a Németország határain kívül élő németiség összefogásához.

„Segítenünk kell, hogy a külföldön élő németek németiségüket megőrizték. Ehhez mindenekelőtt külföldi vértestvéreinket szükséges jobban megismerni. Az iskolán keresztül elérhető ennek megismertetése [...] A hit megtartása a fő mozgatórugó, amely bennünket a népiségi munkában vezet. Aki a hazája és népisége iránti hűséget megőrzi, az Istenéhez idegenben is hűséges marad.”

– írta Berning püspök 1925-ben megjelent cikkében, amelyben a határon túli német iskolák és a hitélet támogatását elsődleges fontosságúnak tartotta.⁸ Az írásában megjelölt feladatokat nemcsak a kivándorló (*Auswanderer*), hanem az állami határoktól távol élő németiségre (*Auslanddeutschtum*) is vonatkoztatta.⁹

Ugyancsak a hit és népiség belső összekapcsolódását, a német népiségi munka kulturális jellegét hangsúlyozta Berning 1923-as hamburgi beszédében.¹⁰ Az osnabrücki főpásztor 1926-ban élesen bírálta az első világháborút lezáró Versailles-i

---

német kikötővárosok főpásztoraként vette át a katolikus német kivándorlók vezetésének ügyét, s lett az egyesület elöljárója. Lásd bővebben *Berning, Wilhelm dr.: Die Tätigkeit des St. Raphaelsvereins für die deutschen Auswanderer*. In: *Der Auslanddeutsche. Halbmonatsschrift für Auslanddeutschtum und Auslandkunde*. Stuttgart 14. (1931: 13. sz.) Erstes Juliheft 418–420.

⁸ A szerző fordítása, a szöveg eredetileg így hangzik: „Wir müssen helfen, dass die in Auslande lebenden Deutschen ihr Deutschtum bewahren. Dazu ist zunächst eine größere Kenntniss unserer Blutsbrüder im Auslande notwendig. Durch die Schule schon kann Aufklärung geschaffen werden. [...] Die Erhaltung des Glaubens ist eine Haupttriebfeder, die uns bei unserer Deutschtumsarbeit leitet. Wer seiner Heimat und seinem Volkstum die Treue bewahrt, der bleibt auch seinem Herrgott in dem Fremde treu.” L. *Wilhelm Berning, dr.: Vaterlandsliebe für das deutsche Ausland*. In: *Die Getreuen. Zeitschrift für die Katholiken deutscher Zunge in aller Welt* 2. (1925: 4. sz.) Juli–August 85–89.

⁹ *Berning, W.: Vaterlandsliebe* i. m. 88.

¹⁰ *Der deutsche Bischof (Wilhelm Berning)*. In: *Die Getreuen. Zeitschrift für die Katholiken deutscher Zunge in aller Welt* 2. (1925: 2. sz.) 44.

békeszerződést, de kiállt a kisebbségekkel szembeni jogtalanságok ellen és a népek önrendelkezési joga mellett is.¹¹ A püspök nem 1933-ban találkozott először magyar főpappal: az 1926. júniusi chicagói eucharisztikus világkongresszuson Berning Csernoch János hercegprímással is találkozott.¹² Berning püspök tevékenységében világosan kifejezésre juttatta, hogy az általa vezetett Szent Ráfael Egylet a birodalmon kívüli német iskolák támogatására is törekszik, XI. Pius pápa (1922–1939) támogató szavaira hivatkozva pedig német papok küldését sürgette a külföldön élő németység részére a német nyelvű hitoktatás és az anyanyelven történő pasztorálás biztosítása érdekében.¹³ Egy későbbi cikk szerint 1928 áprilisában XI. Pius Berninggel folytatott megbeszélésén az anyanyelven történő lelkipásztori gondoskodást a hívek természetes jogának nevezte.¹⁴ A püspök 1930 decemberében pápai megbízást kapott a Kelet-Európában és az Európán kívül élő német katolikusok lelki gondozásának elősegítésére. Az Eugenio Pacelli bíboros államtitkár (a későbbi XII. Pius pápa) által szignált levél eredetileg olasz nyelven íródott, de németre is lefordították, ez pedig az események későbbi menetét tekintve kulcsfontosságú szerepet kapott.¹⁵

Berning lényegében erre a pápai megbízásra hivatkozva utazott Magyarországra 1933 februárjában; amelyre azt követően kerülhetett sor, hogy Bleyer Jakab a magyarországi németység iskolaügyének rendezése és Serédi hercegprímás befolyásolása érdekében német és osztrák egyházi vezetők segítségét kérte.¹⁶ Berning budapesti érkezése váratlanul érte a magyar katolikus egyházi

---

¹¹ Lásd *Reinhard Richter*: Nationales Denken im Katholizismus der Weimarer Republik. Münster 2000. 309.

¹² Lásd *Tilkovszky Loránt*: „Budapesti Munkaközösség a békeszerződések revíziójáért” (1925–1933). Századok 118. (1984: 4. sz.) 621–657.

¹³ *Berning, W.*: Vaterlandsliebe i. m. 88.

¹⁴ *Johannes Huber, dr.*: Rückblick und Ausblick. In: Neues Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn 3. Januar 1937. (3. Jg.) Nr. 1. 2.

¹⁵ A megbízólevél teljes német szövegű fordítását közli: Nation und Staat 4. Jg. (April 1931) Heft 7. 506–507.

¹⁶ *Tilkovszky L.*: Nemzetiségi anyanyelvű oktatás i. m. 1262.

vezetést, bár a püspök néhány nappal korábban már Romániában és Jugoszláviában is tájékozódott az ott élő németiség hitéleti helyzetéről.¹⁷

A korabeli sajtó beszámolója szerint Berning jugoszláviai és romániai látogatásain – így Nagybecskerekén és Temesváron is – pápai üzenetként hangsúlyozta ki a szabad anyanyelvhasználat és az anyanyelvi hitoktatás fontosságát, mint „természetes és természetfeletti jogot”, „[...] mert a vallás is csak úgy hat a szívre, ha az anyanyelven keresztül ismerik meg.”¹⁸ A püspök nemcsak egyházi vezetőkkel, hanem a helyi németiség vezetőivel is tárgyalt, és a lapok tudósításai szerint örömeinek adott hangot amiatt, hogy a német kisebbségek ragaszkodnak népiségükhöz.¹⁹ Jugoszláviai és romániai útjait követően Berning 1933. február 22-én érkezett Esztergomba, ahol felkereste Serédi Jusztinián hercegprímást. Bár pontosan nem tudjuk, hogy az osnabrückeri püspök milyen instrukciók alapján utazott Magyarországra, de egyrészt – a szentszéki megbízáson túl – a Szent Ráfael Egylet vezetői tisztsége hivatkozási alapot adott számára a hazai német hitéleti helyzet iránti érdeklődésre, másrészt Bleyer német egyház felé tett kapcsolat felvételi törekvéseinek sikerét is jelezhette.²⁰ Az mindenesetre tény, hogy a látogatástól meglepett Serédi előtt – a megbeszélésről később részletesen beszámoló püspökkari jegyzőkönyv szerint – a püspök nem titkolta, hogy Bleyerrel már kapcsolatba lépett, információi is a vele való előzetes konzultációra illetve tájékozódásra utaltak.²¹

¹⁷ Dr. Wilhelm Berning, Bischof von Osnabrück in Budapest. In: Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn 5. März 1933. (13. Jg.) Nr. 10. 5.

¹⁸ Prímási Levéltár Esztergom (a továbbiakban PLE) Egyházkormányzati iratok Cat. DC 921/1933

¹⁹ PLE Egyházkormányzati iratok Cat. DC 921/1933

²⁰ *Tilkovszky Loránt: Az egyházak „nemzetiségpolitikája” és a magyarországi németiség 1919–1945.* In: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből.* Pécs 1997. 84–100.

²¹ A magyar katolikus püspöki kar 1933. március 22-i ülésének jegyzőkönyve. 27. napirendi pont. In: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* I. kötet Szerk. Beke Margit. München–Budapest 1992. 491.

Más forrásokból tudjuk, hogy Bleyer az osnabrücker püspök előtt részletesen elemezte a magyarországi németiség megoldatlan iskolahelyzetét és anyanyelvi állapotát, a katolikus egyházat pedig a „magyarosítás intézményének” nevezte; hozzátéve, hogy a magyarországi német katolikusok hűségese gyermekei az egyháznak, de kiállnak németiségükért is.²² Így Berning lényegében azokat a német kisebbségi sérelmeket sorolta fel Serédi előtt, amelyeket az 1920-as évektől kezdve memorandumaiban és parlamenti felszólalásaiban Bleyer már jelzett, tehát a hittantanítás, az istentiszteleten használt ének-, és prédikációnyelv, valamint az egyházi fenntartású kisebbségi iskolák B-típusváltása lassúságának, elakadásának problémáját.²³ Berning utalt arra is, hogy kész lenne a német nyelvű papképzés elősegítésére lelkipásztorokat küldeni Németországból, illetve szemináriumi képzésre teológusokat fogadni hazájában.²⁴

Serédi – meghallgatva az osnabrücker püspök felvetéseit – elsősorban a főpásztori látogatás céljának legitimitását vitatta, mondván, az Apostoli Szentszék e kényesnek számító látogatásról nem értesítette a magyar megyéspüspököket, amit meglehetősen furcsa eljárásnak tartott, másrészt kétségbe vonta, hogy az 1930-as pápai megbízólevélben szereplő, kivándorlásra utaló *emigrati* kifejezés vonatkozhatna az évszázadok óta Magyarországon élő németiségre. A hercegprímás később, az 1933. márciusi püspökkari ülésen egyértelművé tette, hogy Berning küldetéséről állásfoglalást kíván kérni Pacelli szentszéki államtitkártól.²⁵ Serédi reakciójából kirajzolódott a magyar katolikus egyházi vezetés kisebbségi kérdésben követett álláspontja: egyrészt – az 1930-as évek első felében már nem minden ok nélkül – óvott a nagynémet politikai célok kisebbségi kérdésbe való

---

²² Lásd *Tilkovszky Loránt*: Teufelkreis. Die Minderheitenfrage in deutsch-ungarischen Beziehungen. 1933–1938. Bp. 1989. 29.

²³ Ezeket a sérelmeket Bleyer Bethlen István miniszterelnökhöz írt 1930. június 28-i levelében is megnevezte. MNL OL ME K28 216.tétel (Magyarországi németek iskolai- és iskolán kívüli népművelési ügyei) C 8134/1932.

²⁴ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 491.

²⁵ Uo. 492.

beszüremkedésétől, ugyanakkor olyan kéréseket is az *allddeutsch* eszméhez és visszánémetesítési törekvésekhez sorolt, amelyek jogos anyanyelvi kívánságokból fakadtak. Másrészt a tartózkodás onnan is eredt, hogy a püspöki kar tartott a magyar közvélemény és a helyi közigazgatás sovíniszta hangadóitól, akik az egyházat a német kisebbségnek tett engedmények miatt hazafiatlansággal vádolták, ami – Serédi szerint – a felizgatott magyar többség vallástól való elfordulását idézheti elő, s ezt mindenképpen el kívánták kerülni.²⁶

A tárgyalás tartalmi kérdéseit tekintve az esztergomi érsek kijelentette, hogy „lehetőség szerint” gondoskodni kell a kisebbségek anyanyelvi hitoktatásáról és vallási kötelezettségeik saját nyelvű végzéséről.²⁷ Serédi Berningnek tett válaszában utalt arra is, hogy az iskolatípus kérdésében a lakosság többségének érdekét kell figyelembe venni, de szerinte az erre befolyással lévő tényezők (politika, államsegély) a püspöki kar hatáskörén kívül esnek. A hercegprímás az iskolakérdésben a magyar kormánytól várta el, hogy összhangot teremtsen a felek különböző álláspontjai között, így ezzel saját felelősségét is elhárítani igyekezett. „Nem fogunk e kényes kérdésben az egyenes és következetes megoldáshoz eljutni mindaddig, míg a magyar királyi kormány e vonatkozásban nem teremt teljes harmóniát a saját álláspontja és Bleyerék túlzó, a bölcs tapintatot nem tekintő fellépése, és az alsóbb állami fórumok eljárása között.” – írta Serédi hasonló álláspontját megfogalmazva még 1930. novemberi levelében Klebelsbergnek.²⁸

Berning megértéssel próbált viszonyulni a hercegprímás tartózkodó álláspontjához, de válaszában fellelhetőek voltak azok az érvek is – határon kívüli német és magyar kisebbségek összefogása, a magyarországi német kisebbség

---

²⁶ „Nem érdeke az egyháznak, de a hazának sem, hogy a katolikus papság ily súlyos meggyanúsításokra vezető feladattal bizassék meg.” – így jellemezte találóan egy Klebelsbergnek 1930 őszén írt levelében az iskolai típusváltás ügyében vitt, hezitálással és félelemmel vegyes tartózkodó egyházi magatartást Fetser Antal győri püspök. L. MNL OL ME K28 216. tétel (Magyarországi németek iskolai- és iskolán kívüli népművelési ügyei) C 8134/1932.

²⁷ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 491.

²⁸ MNL OL, ME K28 216. tétel (Magyarországi németek iskolai- és iskolán kívüli népművelési ügyei) C 8134/1932.

helyzetének javítása a külhoni magyarság ügyének érdeke stb. – amelyeket a püspöki kar meggyőzéséhez részben Bleyer adhatott a német főpap szájába.²⁹ A találkozó végén Serédi arra kérte Berninget, hogy kéréseit írásban is nyújtsa be, amelyre 1933 áprilisában került sor.³⁰

A német főpapi kérések püspökkari beadását megelőzően és az osnabrücker püspök elutazását követően Bleyer 1933 márciusában levélben is felhívta Berning figyelmét az aktuális – és valószínűleg köztük már korábban átbeszélte – problémákra. Érintette benne azt az évek óta képviselt álláspontját, amely az iskolai típusváltozásokat nem a helyi szülői értekezletekhez, hanem a településen élő németek számához kötötte volna, gátat szabva így a helyi közigazgatás befolyásoló szerepének. A német nyelv kedvezőtlen helyzetére utalva Bleyer rámutatott arra is, hogy az anyanyelv hitéletet érintő kérdéseiben az egyháznak meghatározóbb a szerepe az államénál, hiszen a hittanórák és a szentmisék – ezen belül a leventeifjúság által látogatott istentiszteletek – ügyében a megyéspüspökök abszolút függetlenek és az ő befolyásuk a döntő.³¹

Nem véletlen tehát, hogy Berning Serédinek – Bleyer információi alapján is elkészített – beadványában pontos statisztikai adatokat közölt a kisebbségi típusú iskolák korabeli számáról. A német énekek és prédikációk ügyében jelentkező problémák mellett a levente misékkal összefüggő gyakorlatot is szóvá tette, amikor

---

²⁹ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 492. A határon túli német és magyar kisebbségek együttműködését Bleyer mellett Kánya Kálmán külügyminiszter ugyancsak említhette a püspöknek, hiszen Berning a hercegprímással való találkozója előtt vele is találkozott, ezen a megbeszélésen pedig szó eshetett a Gömbös-kormány külpolitikai elképzeléseiről, amely – a gazdasági érdekeket szem előtt tartva – ezt az összefogást maga is szorgalmazta. Vö. Külügyminisztériumi feljegyzés Gömbös miniszterelnök Hitler kancellárhoz intézett üzenetéből. Berlin, 1933. február 6. In: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944. Szerk. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Bp. 1968. 43.

³⁰ PLE Egyházkormányzati iratok Cat. DC 921/1933

³¹ Bleyer Jakob levele Berning osnabrücker püspökhöz, 1933. március 1. (Bleyer-hagyaték). Közli: Hedwig Schwind: Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums. München 1960. 117.

sok esetben a német fiatalokat nem a német, hanem a magyar nyelvű istentiszteletek látogatására kötelezték.³² A dokumentumban Berning a magyarországi németek katolikus hitének megtartása szempontjából fontos elemként emelte ki azt, ha sikerül elérni a szülői ház, az iskolai hitoktatás és a templomi vallásgyakorlás egységes anyanyelvhasználatát: „A népiség és hit közötti szoros összefüggés folytán tudom, milyen könnyen veszélybe kerül a hit, ha az öröklött népiség kárvallottnak érzi magát.” – írta a püspök, akinek beadványában katolikus német tanítóképző alapításának ötlete is felmerült.³³

Az osnabrücker főpásztor kéréseiről 1934 tavaszán a magyar püspöki kar ülésén volt ismét szó, ám a főpapok elsősorban nem a levél tartalmi kérdéseivel, hanem Berning fellépésének jogszerűségével foglalkoztak. Eszerint Serédi Jusztinián személyesen konzultált Pacelli szentszéki bíboros államtitkárral, aki megerősítette számára, hogy az 1930. decemberi pápai megbízásban szereplő, kivándoroltakra utaló *emigrati* kifejezés nem vonatkozik az évszázadokkal korábban Magyarországra települt/telepített németekre. Ezzel az ügyet a püspöki kar lezártnak tekintette.³⁴

A Pacelli bíborossal jó kapcsolatokat ápoló, kiváló kánonjogász esztergomi érsek számára egyfajta elégtételt jelentett saját korábbi álláspontjának szentszéki megerősítése, ugyanakkor figyelemreméltó, hogy Berning jogkörének kérdése mennyire más értelmezéseket kapott a különböző felek között. A Bleyer lapjának számító *Sonntagsblatt* azzal egészítette ki az osnabrücker püspök látogatásáról szóló cikkét, hogy közölte az 1930-as pápai megbízás német fordítását, nyomtatékosítva Berning kiterjedt jogkörét a birodalmi határokon túl élő németekre.³⁵

---

³² PLE Egyházkormányzati iratok Cat. DC 921/1933

³³ PLE Egyházkormányzati iratok Cat. DC 921/1933 A szerző fordítása, a szöveg eredetileg így hangzik: „Bei dem engen Zusammenhang zwischen Volkstum und Glauben, weiß ich, wie leicht der Glaube in Gefahr kommt, wenn das ererbte Volkstum sich geschädigt fühlt.”

³⁴ A magyar katolikus püspöki kar 1934. március 20-i ülésének jegyzőkönyve. 13. napirendi pont. In: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 27.

³⁵ Bischof Dr. Wilhelm Berning von Osnabrück Protektor der deutschen Auslandskatholiken. In: *Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn* 12. März 1933. (13. Jg.) Nr. 11. 5–6.

Nem véletlen, hogy a hercegprímási hivatalban a fent említett újságcikk mellé kézzel írt megjegyzést írtak: „Megtévesztő fordítás! Az eredeti szöveg kivándorlót mond!”³⁶ A szentszéki megbízólevél német fordítását a különböző országokban élő németiséget képviselő, a népközösség elvét magukénak valló német politikusokat – így Bleyer Jakabot és Rudolf Brandschot is – tömörítő Európai Nemzetiségi Kongresszus lapja, a *Nation und Staat* és a Szent Ráfael Egylet folyóirata, a *Getreuen* hozta 1931 tavaszán.³⁷ Úgy véljük, e lapok erősíteni kívánták a dokumentumban biztosított püspöki hatáskör külföldi németekre és a térségre vonatkozó kiterjedését; és minden bizonnyal ezekből a sajtóorgánumból vette át a *Sonntagsblatt* is a szöveget.

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet is felkereső Berning fellépése Bleyer számára olyan fegyvertényt jelentett, amely révén egyrészt – bár tiszavirág életűen – nyomást gyakorolhatott a püspöki karra, másrészt német egyházi kapcsolatait is erősíthette. Annyi bizonyos, hogy a többi fél is a saját igazát kívánta láttatni a levéllel: a szentszéki állásfoglalás tükrében Berning a maga és szervezete jog-, valamint hatókörét – ahogy már az 1920-as években láthattuk – a német katolikus emigránsok mellett a kelet-, és a közép-európai németiségre is ki akarta terjeszteni és ez összhangban volt a kibontakozó német kormánypolitikával. A püspök ígéretet tett arra, hogy még 1933 folyamán újra felkeresi Magyarországot, bár erre végül nem került sor.³⁸

Az autonómiája felett érzékenyen őrködő és bármiféle külső vagy belső beavatkozási kísérlettel szemben fellépő magyar katolikus egyház, élén Serédi Jusztinián hercegprímással minél előbb le kívánta zárni a Berning-küldetés ügyét, ezért Rómához fordult. A megkeresés tartalmi részével kevésbé foglalkozott. Serédi elődjével, az 1927-ben elhunyt Csernoch János esztergomi érsekkel ellentétben

³⁶ PLE Egyházkormányzati iratok Cat. DC 921/1933

³⁷ *Nation und Staat*. 506–507. Az Európai Nemzeti Kongresszusról bővebben: *Eiler Ferenc: Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*. Bp. 2007.

³⁸ Bischof Dr. Wilhelm Berning von Osnabrück i. m. 5.

tartózkodóan és nem egyszer ellenszenvvel viseltetett a német kisebbségi igények iránt, ugyanakkor ebben egyrészt szigorú jogi gondolkodása, precíz merevsége, másrészt az 1920-as években még kevésbé expanzív német birodalmi törekvésekkel szembeni elutasítása is megmutatkozott. Serédihez hasonló érveket sorakoztatott fel két katolikus politikus, Ernst Sándor pápai prelátus, volt kultuszminiszter és Turi Béla esztergomi kanonok, országgyűlési képviselő is, akik – a német követ jelentése szerint – Berninggel találkozáskor a püspök értésére adták, hogy Németországnak jobban figyelembe kellene vennie a trianoni békeszerződés által sújtott Magyarország „fenyegetett” helyzetét kívánságai megfogalmazásakor.³⁹

Tilkovszky Loránt a Berning-úttal kapcsolatban a magyarországi németség kulturális és nyelvi jogainak rendezetlenségét emelte ki. Tanulmányában az osnabrücker püspök tárgyalásai olyan eseményekként jelennek meg, amelyek – értelmezésében – a magyar katolikus egyház kisebbségpolitikai hiányosságaira világítanak rá.⁴⁰ Adriányi Gábor Berning látogatásában a szárnyait bontogató nemzetiszocialista német állam által inspirált utazást látott.⁴¹ Az osnabrücker püspök későbbi életpályája valóban ellentmondásos. Tevékenysége nem mutatott döntő igazodást a náciizmus irányába, de annak kommunizmusellenessége kezdetben rokonszenvet ébresztett benne. Berning a nemzetiszocializmus ideje alatt – hivatalviselési ellenére – a német katolikus egyház önállóságának lehetőség szerinti megőrzésére törekedett, prédikációiban erőteljesen kritizálva a náci állam intézkedéseit.⁴² Ugyanakkor tény, hogy nem 1933-as magyarországi látogatása volt

---

³⁹ Lásd *Fata, Marta*: Jakob Bleyer politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933). Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultäten der Albert Ludwigs Universität zur Freiburg i. Br. 1991. 285.

⁴⁰ *Tilkovszky L.*: Nemzetiségi anyanyelvű oktatás

⁴¹ Adriányi Gábor szóbeli közlése alapján.

⁴² Berning püspök tevékenységéről bővebben *Klemens-August Recker*: „Wem wollt ihr glauben?“ Bischof Berning im Dritten Reich. Paderborn-München-Wien-Zürich 1998. Kevésbé ismert az is, hogy Berning tagja volt az 1926-ban alakult Izrael Barátai Papi Mű Központi Bizottsága (*Amici Israel*) nevű szervezetnek is, amelynek kizárólag egyházi személyek lehettek tagjai, célja pedig a katolikusok és zsidók közötti – például a nagypénteki könyörgés reformja által való - közeledés elősegítése volt. A

az utolsó eset, amikor Berning kapcsolatba került a magyar püspökökkel: a *Katholische Auslandstelle* vezetőjeként 1939–1940-ben az volt a célja, hogy az általa kinevezett német lekipásztörök kiküldésével nagyobb rálátást kapjon a magyarországi németiség hitéletére.⁴³ Ennek megghiúsulása után az osnabrücker püspök olyan, már a magyar főpásztörök által ellenőrzött szervezetet kívánt létrehozni, amely koordinálta volna a német papok továbbképzését, azok német szemináriumi tanulmányait, alkalmas tankönyvekkel is segítve a német hitoktatást stb. A püspöki kar 1940 őszén elhárította a papnevelésbe történő beavatkozást, mondván, hogy maga is el tudja látni a magyarországi német hívek lelki gondozását.⁴⁴ A magyar püspökök ebben a kérdésben képviselt elutasító magatartása – 1933-hoz képest – teljes joggal indokolt, hiszen korszakunkban Németország térségre totálisan rátelepedő expanzív külpolitikája és a hazai németiség egyetlen legitim szervezeteként elismert, az egyház iránt nyílt ellenszenvvel viseltető *Volksbund* helyzete jelentősen megerősödött. Ezzel együtt úgy véljük, ha a magyar katolikus klérus a két világháború közötti időszakban a felmerülő jogos magyarországi német kulturális, oktatási és nyelvi jogok iránt nagyobb fogékonyságot tanúsít, akkor integráns, kiegyensúlyozó szerepet játszhatott volna a kisebbségpolitika alakításában, így a hazai német mozgalom radikalizálódásának mérséklésében.

Az 1955-ben osnabrücker főpásztörként elhunyt Berning püspök alig másfél napos magyarországi látogatása múlt, de a katolikus egyház kisebbségpolitikája szempontjából fontos epizódként van jelen a két világháború közötti időszak magyar történelmében. A látogatás egyszerre adott képet a magyar katolikus egyháznak a német kisebbséghez való viszonyulásáról, a hazai német mozgalom ebbéli

---

szervezetről bővebben *Hubert Wolf*: A pápa és az ördög. A vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom. Bp. 2010. 91–134.

⁴³ A magyar katolikus püspöki kar 1940. október 16-i ülésének jegyzőkönyve. 15. napirendi pont. In: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 253.

⁴⁴ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 253.

helyzetéről, egyben a magyar–német egyházi kapcsolatokról is az 1930-as évek első felében.

András Grósz

**MINDERHEITENPOLITISCHE MOSAIKEN ZU EINEM BISCHÖFLICHEN
BESUCH**

DIE UNGARNFAHRT VON BERNING, BISCHOF VON OSNABRÜCK (1933)

Das Jahr der Machtergreifung von Hitler war ein Tiefpunkt in der Beziehung zwischen der ungarischen Regierung und den Vertretern der Ungarndeutschen. Die schlechten Ergebnisse der Volkszählung im Jahr 1930, die Verhärtung der ungarischen Regierungspolitik, die ungelösten sprachlichen und schulischen Rechte der Ungarndeutschen und die innerliche Zerstrittenheit des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins zeigten die Tendenz der Verschärfung der Konflikte. Darum war der Besuch von Wilhelm Berning, Bischof von Osnabrück im Februar 1933 in Ungarn beachtlich. Er wollte sich über die seelsorgerische Lage der Ungarndeutschen informieren. Berning diskutierte mit dem Erzbischof von Gran, Kardinal Jusztinián Serédi und auch mit einem Vertreter der ungarndeutschen Bewegung, Jakob Bleyer. Zwar beeinflusste der bischöfliche Besuch weder die kirchliche noch die staatliche Richtung der Minderheitenpolitik, doch wenn wir die Ereignisse des bischöflichen Besuch rekonstruieren, können wir neue wichtige Beiträge über den Standpunkt der ungarischen katholischen Bischöfe bezüglich der Minderheitenfrage bekommen. Der kurze Besuch von Berning löste erzielte Geschehnisse bis zum Heiligen Stuhl und bis zum deutschen nationalsozialistischen Staat aus. In unserer Studie setzen wir zwar den Akzent auf den Besuch von Bischof Berning, aber wir stellen auch die Prämissen der Fahrt vor, und machen die verschiedenen wissenschaftlichen Interpretierungen des Besuchs bekannt.